

that during the independence the annual amount of offenders (5,6% from the whole population) was in the limit from 2 904,7 thousands (1993) to 2 553,5 thousands (2015). But the official criminal statistic said about the registration during the last two decades, the amount was nearly 2 652,9 thousands offenders or 9,7% from its calculated amount. Therefore, the great amount of the offenders were annually not registered and punished.

So, there are magnificent reserves and wide prospects for studying latent criminality and its counteracting in Ukraine. For this should be organized the necessary legal ground for

the creation specialized science department for the purposeful studying the hidden criminological processes and effects with the aim of objective clearance of its real amounts, levels and structure. The criminologists should directly use measures that are more decisive in the direction of introduction the modern methods of science search, active borrowing of the advanced experience of the foreign science and the application of the system's theory and method of system's analysis, with the aim of identification the latent criminality as the object of the real hidden asocial system.

REFERENCES:

1. Akutaev R.M. Question about measuring's methods of latent criminality / R.M. Akutaev // State and law. – 1998. – № 7. – P. 57–60.
2. Butuzov V.M. Counteracting the computer criminality in Ukraine (system-structure analysis) : [monography] / V.M. Butuzov. – K. : KIT, 2010. – P. 6–20.
3. Introduction in the philosophy : [book for universities] : in 2 p. / I.T. Frolov, E.A. Arab-ogly, G.S. Arefjeva and others, – M. : Politizdat, 1990. – P. 2.2. – P. 132–137.
4. Danyshyn M.V. The methodology of the smuggling's investigation : hiding's detection of crime's signs / M.V. Danyshyn, Iu.O. Soshenko // State security of Ukraine. – 2004. – № 1. – P. 83–86.
5. Zakaliuk A.P. Course of modern Ukrainian criminology : the theory and practice : in 3 books / A.P. Zakaliuk. – K. : Publishing house "In lure" – 2007. – Book 1. – 424 p.
6. Ilchenko S.Iu. The identification methods of latent level's of drugs-, psychotropic substancei, its analogues or precursors' smuggling / S.Iu. Ilchenko // Science book of the National Academy of the Security Service of Ukraine. – 2005. – № 23. – P. 121–129.
7. Kulyk O.G. Criminality in Ukraine : tendencies, regularities, methods of perception : [monography] / O.G. Kulyk. – K. : Iurinkom Inter, 2011. – 288 p.
8. Li D.A. Criminality as social phenomena / D.A. Li. – M. : Russian world [Internet resource] : http: krimestudy.ru.
9. Obolontsev V.F. Actual problems of latent criminality : author's summary, thesis, candidate of judicial science : 12.00.08 "Criminal law and criminology; criminal-executive law" / V.F. Obolontsev. – Kharkiv, 2001. – 13 p.
10. Osetskyi I.P. Studying the criminological situation : [science-prak. book] / I.K. Turkevych, I.P. Osetskyi. – K. : Publishing house of the National Academy of the Security Service of Ukraine, 2006. – 103 p.
11. Measures' plan of Ministry of Ukraine concerning Concept's realization of the state's policy in the sphere of organized crime combat from 25 January 2012 year, № 53p // Government's courier. – 11.02.2012. – № 27.
12. Popovych V. Theoretical-methodological level of latent crimes' development. // Law of Ukraine. – 1999. – № 11. – P. 106–111.
13. Decree of the President of Ukraine from 21 October 2011 year, № 1000 "About the conception of the state policy in the sphere of organized crime combat" // Official bulletin of the President of Ukraine. – 03.11.2011. – 2011. – № 29. – Article 1138.
14. The structure of science revolutions : translation from English / T. Kun ; V.IU. Kuznetsov. – M. : Publishing house Aist, 2003. – 605 p.

УДК 343.8

ЩОДО ДЕЯКИХ АСПЕКТІВ РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ ЗАСУДЖЕНИХ ON SOME ASPECTS OF THE RESOCIALIZATION OF CONVICTS

Кутєнов М.Ю.,

кандидат юридичних наук,

*науковий співробітник відділу дослідження проблем кримінального та кримінально-виконавчого права
Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В.В. Сташица
Національної академії правових наук України*

Стаття присвячена науковим поглядам на виправлення і ресоціалізацію засуджених. Проаналізовано науковий доробок провідних учених у галузі кримінально-виконавчого права з досліджуваних питань. Встановлено, що основною метою соціальної реабілітації осіб, звільнених із місць позбавлення волі, є відновлення в особистості суспільно корисних зв'язків, навичок, звичок, кваліфікації та пристосування до життя в суспільстві.

Ключові слова: виправлення, ресоціалізація, реабілітація, соціалізація, десоціалізація, пенітенціарна і постпенітенціарна ресоціалізація.

Статья посвящена научным взглядам на исправление и ресоциализацию осужденных. Проанализированы научные наработки ведущих ученых в отрасли уголовно-исполнительного права по этим вопросам. Установлено, что основной целью социальной реабилитации лиц, освобожденных из мест лишения свободы, является восстановление у личности общественно полезных связей, навыков, привычек, квалификации и приспособление к жизни в обществе.

Ключевые слова: исправление, ресоциализация, реабилитация, социализация, десоциализация, пенитенциарная и постпенитенциарная ресоциализация.

The article is dedicated to scientific views on reformation and resocialization of convicts. The scientific developments of prominent scholars in the branch of correctional law are analyzed. It was established that the main objective of social rehabilitation of persons released from prison is the restoration of socially useful connections, skills, habits, qualifications and adaptations to life in society.

Key words: correction, resocialization, rehabilitation, social adaptation, desocialization, resocialization in prison and after release.

Постановка проблеми. У зв'язку зі зміною кримінально-виконавчого законодавства і реформуванням національної пенітенціарної системи відповідно до міжнародних стандартів перед Україною постало завдання створити таку систему виконання і відбування засудженими до позбавлення волі кримінальних покарань, яка могла б сприяти їхньому виправленню та ресоціалізації, а також запобіганню вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами.

Виходячи на волю, особа має негативну практику, не тільки ту, з якою вона потрапила в місця позбавлення волі, але й ту, яку особа набула під впливом «тюремної субкультури»: неповаги до закону, моральних норм, прав та інтересів інших осіб. Тому з метою побудови нового життя, адаптації в суспільстві в особи виникає необхідність змінити попередній спосіб життя. На свободі особа стикається з необхідністю змінити свої звички, поведінку та стати на шлях цілковитого виправлення. Так складається ресоціалізація. Ресоціалізація являє собою двобічний процес, який, з одного боку, руйнує старі антигуманні, незаконні звички, а з другого – сприяє виробленню нових соціально спрямованих звичок, поліпшенню життя особи та включення її в соціум.

Після набуття чинності в січні 2004 р. Кримінально-виконавчим кодексом України введено та надано офіційне тлумачення поняття виправлення засуджених як «процесу позитивних змін, які відбуваються в особистості засудженого і створюють у нього готовність до самокерованої правослухняної поведінки», та введено нове для української пенітенціарної науки поняття ресоціалізації – «свідомого відновлення засудженого в соціальному статусі повноправного члена суспільства; повернення його до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві» [2]. Ці зміни призвели до наукових дискусій стосовно тлумачення вказаних понять, що стало поштовхом до створення і розвитку прогресивної системи виконання покарань, яка полягає в тому, що виправлення і ресоціалізація засуджених в Україні посідає ключове місце в кримінально-виконавчому праві та є складовим елементом мети виконання покарання і необхідною умовою ресоціалізації засуджених.

Стан дослідження. Кримінально-правові аспекти зазначеної проблематики досліджували М. Гернет, О. Жижиленко, В. Кудрявцев, Ю. Солопанов, О. Яковлев та ін. Криминологічний аспект цих питань висвітлювали О. Герцензон, В. Голина, І. Даньшин, О. Джуца, Г. Кочаров, Н. Кузнецова, С. Моїсєєв, В. Наливайко, В. Панасевич, Ю. Жульова та ін.

Мета статті полягає в детальному аналізі процесу ресоціалізації засуджених у сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. Ресоціалізація належить до кола соціальних понять і широко використовується в криминології, соціології, психології та інших гуманітарних науках. Вона об'єктивно пов'язана з поняттям «соціалізація», про що свідчить безпосередній аналіз вказаних явищ і, передусім, граматичне тлумачення. Такий факт зазначає Ю. Жульова, вказуючи на необхідність звертати увагу на значення префікса «ре-», який дозволяє розуміти ресоціалізацію як «відновлення чи повторність дії» і як «протидію» асоціальної деградації особистості [9].

Соціалізацію особистості можна визначити як процес входження індивіда в соціальне середовище, оволодіння ним уміннями і навичками практичної і теоретичної діяльності, перетворення реальних відносин в якості особистості. Це багатогранний процес засвоєння досвіду суспільного життя і суспільних відносин. За допомогою процесу соціалізації люди навчаються спільно жити й ефективно взаємодіяти один з одним [18].

Поняття «ресоціалізація» вперше у вітчизняній криминологічній науці використав Ю. Антонян на початку 80-х рр. Він зазначав, що ресоціалізація – це «присотування» (осіб,

що відбули кримінальне покарання) до нового життя й активна участь у ньому. Вона повинна здійснюватися цілеспрямовано, спільними зусиллями державних і громадських організацій, шляхом реалізації комплексу заходів. Цей комплекс заходів, попереджувальну діяльність він називає ранньою індивідуальною профілактикою, яка охоплює надання допомоги звільненим у вирішенні трудових і побутових питань, усунення несприятливих умов тощо [14, с. 69].

Українські дослідники І. Жук, Л. Жук, О. Неживець надають більш розширену дефініцію поняття ресоціалізація, яка визначається через відновлення особи, що скоїла злочин і засуджена до покарання, як соціалізованого члена суспільства, що здійснюється на основі застосування до неї комплексу правових, організаційних, психолого-педагогічних, виховних та інших заходів впливу на різних етапах кримінальної відповідальності з метою недопущення здійснення протиправних діянь і повернення людини до самостійного загальноприйнятого нормального життя в суспільстві [11, с. 10].

В. Львович розглядає процес ресоціалізації як мету виправлення засудженого, формування в нього правослухняної поведінки, стимулювання становлення на життєву позицію, яка відповідає соціальним нормам, шляхом відновлення, збереження та розвитку соціально корисних якостей і відносин під час відбування покарання та соціальної адаптації після звільнення з місць позбавлення волі [10, с. 8].

А. Васильєв визначає поняття «ресоціалізація» як процес перевиховання особистості, що скоїла злочин, залучення її до трудової діяльності та нормального соціального середовища, відстежування динаміки особи засудженого, розроблення рекомендацій щодо перевиховання і ресоціалізації засуджених [4].

На думку Р. Ващенко і В. Сулицького, ресоціалізацію треба розуміти як процес виправлення засудженого, формування в нього правослухняної поведінки, стимулювання на таку життєву позицію, що відповідає соціальним нормам, на основі відновлення, збереження та розвитку соціально корисних якостей і відносин, подальшої адаптації до самостійного життя на волі [5, с. 30].

З урахуванням позицій вищевказаних вчених, ми вважаємо, що поняття «виправлення» засуджених варто розглядати не тільки як процес, з погляду кримінально-виконавчого законодавства (ч. 1 ст. 6 Кримінально-виконавчого кодексу (далі – КВК) України) [2], але й як результат досягнення певної мети (ч. 2 ст. 50 Кримінального кодексу (далі – КК) України) [1] – мети покарання.

М. Рибак на позначення процесу виправлення засуджених пропонує вживати термін «ресоціалізація», крім того, ресоціалізацію автор бачить як мету застосування кримінального покарання, пропонуючи тим самим поняття «виправлення засуджених» взагалі замінити на термін «ресоціалізація» [12, с. 30–32]. Поділяючи такі погляди, В. Воронов наголошує на необхідності введення в кримінальне законодавство поняття ресоціалізації засуджених як мети кримінального покарання [6, с. 70–73].

Справедливо і досить обґрунтовано щодо зазначеного зауважує І. Євтушенко, яка вважає недоцільним виключення з переліку складників мети покарання терміна «виправлення засуджених» чи заміни його терміном «ресоціалізація», оскільки виправлення засуджених має самостійне значення і є однією з необхідних умов ресоціалізації. Без досягнення виправлення засуджених, як стверджує автор, процес ресоціалізації буде безрезультатним і безглуздим, тому що неможливо примусово адаптувати до життя в нормальному суспільстві особу, чії помисли й інтереси спрямовані проти самого суспільства, незважаючи на всі застосовані до нього заходи виправлення [8, с. 54].

На нашу думку, неможливо за мету покарання ставити лише виправлення засуджених і запобігання вчиненню

нових злочинів як засудженими, так і іншими особами. Адже покарання, крім виправлення, повинно забезпечувати відновлення та повернення засудженого до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя на волі як повноправного члена суспільства, а тому ресоціалізацію варто розглядати як самостійну мету покарання разом із виправленням засуджених і запобіганням вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами.

Суспільство зацікавлене в кардинальній переробці свідомості засудженого, тому держава, караючи злочинця, повинна закріпити в особи такі звички і переконання, які виключають можливість вчинення особою злочину в майбутньому. Але ресоціалізацію слід розуміти не як повернення правопорушника в суспільство таким, яким він був, з певною системою протиправних зв'язків, спотворених цінностей, орієнтацій, а як відновлення старих і створення нових систем ціннісних орієнтацій, характеру поведінки, тобто вироблення готовності до самокерованої правослужної поведінки.

Поділяючи погляди законодавця (п. 2. ч. 2. ст. 6 КВК України), більшість учених у галузі кримінально-виконавчого права схиляються до того, що поняття «ресоціалізація» більш широке, ніж «виправлення», і охоплює останнє.

Більшість вчених, як-от: О. Зубков, В. Наливако, Г. Радов, С. Горенко, А. Гусак, І. Ярмиш, Е. Овсянникова, Н. Стручков, М. Рибак, І. Євтушенко та ін., виділяють два основні етапи процесу ресоціалізації: пенітенціарний (під час відбування покарання) і постпенітенціарний (після звільнення засудженого). Водночас В. Корчинський, С. Фаренюк, Л. Шевченко, О. Неживець твердять про можливість виділення третього етапу – допенітенціарного етапу перебування засудженого в місцях позбавлення волі. Проаналізуємо кожен з етапів докладніше.

Перший етап ресоціалізації – допенітенціарний, який починається з моменту скоєння злочину («кульмінації» десоціалізації особистості) й арешту, триває під час досудового слідства (перебування в слідчому ізоляторі) та судового процесу [17]. Основними соціально-психологічними механізмами на цьому етапі є усвідомлення вини та завдання шкоди суспільству, каяття і засудження власної злочинної поведінки. Основним змістом соціально-виховної (соціально-педагогічної) та психологічної роботи є просвітницька і виховна робота, спрямована на попередження рецидивів; загальноосвітнє навчання; психологічна підтримка через усвідомлення вини.

Також ресоціалізуючий вплив на засудженого має вид і строк призначеного судом покарання, а також вид установи, де він буде відбувати покарання. Адже надмірно суворі покарання озлоблюють засудженого, а надто легкі покарання формують в особи уявлення про безкарність її протиправних дій, що, як наслідок, приводить до неможливості досягти мети покарання – виправлення і повернення в суспільство законослухняного громадянина, тому на цьому етапі важливо дотримуватись принципу співмірності тяжкості вчиненого і покарання.

Другий, основний, етап процесу ресоціалізації – пенітенціарний, розпочинається з моменту прибуття засудженого до установи виконання покарань і закінчується звільненням. Він також поділяється на декілька періодів:

1. Пристосування (адаптації) до умов позбавлення волі.
2. Єдиний процес виховання, перевиховання, виправлення та самовиховання засуджених.
3. Підготовка засуджених до звільнення [13].

Даний етап ресоціалізації триває багато часу та достатньо сильно проявляється на фізичному та психічному стані людини, якій надалі досить складно відновити до того рівня, який мала людина до ув'язнення.

На даному етапі ресоціалізація відбувається за такими напрямками: всебічне (моральне, розумове, правове, естетичне, фізичне, трудове, санітарно-гігієнічне, статеве) ви-

ховання; загальна середня, професійно-технічна та вища освіта; участь у гуртках самодіяльності та самоврядуванні; звернення до релігії як засобу виправлення; суспільно корисна праця; дотримання режиму й самодисципліна; психологічна допомога (корекція негативних і девіантних якостей особистості, нейтралізація негативних соціально-психологічних явищ у концентрованому середовищі правопорушників, надмірного звикання до умов ізоляції від суспільства тощо); підтримка соціально корисних зв'язків із сім'єю, друзями, колегами тощо; попередня підготовка засуджених до звільнення (забезпечення контролю і зворотного зв'язку між установою виконання покарань і сім'єю, місцевими органами влади, регіональними центрами зайнятості населення, навчальними закладами щодо вирішення побутових проблем і працевлаштування на волі); допомога в пошуку соціальних контактів засудженого з метою формування позитивних перспектив у працевлаштуванні, стабілізації психічних станів, набуття досвіду взаємодії з іншими людьми; конкретизація життєвих планів на основі використання власних ресурсів і можливостей родичів, різних організацій, закладів соціального захисту (будинків престарілих, притулків тощо); проведення індивідуальних занять у межах програми підготовки до звільнення з урахуванням домінуючих і перспективних проблем; організація допомоги в підготовці до життя на волі (листування із представниками органів влади, сприяння в отриманні необхідних документів, матеріальної допомоги, одягу тощо) [16].

Реабілітація після звільнення з пенітенціарних установ – третій (постпенітенціарний) етап процесу ресоціалізації засуджених. Це найбільш складний етап, він показує, наскільки ефективним виявився процес ресоціалізації на волі.

Це етап цілковитої й остаточної ресоціалізації, метою і результатом якої повинна стати реінтеграція (повторна інтеграція в суспільство) засудженого. Провідними механізмами процесу ресоціалізації на цьому етапі є соціальна реабілітація та соціальна адаптація, які відбуваються разом або з відносною послідовністю.

Опинившись на волі, особа зустрічається із цілою низкою проблем:

- працевлаштування (відсутність потрібної кваліфікації, дефіцит робочих місць, відмови в прийнятті на роботу тощо);
- побутових (втрата житла за час відбування покарання, розпад сім'ї або небажання повертатися в сім'ю, відсутність житла, втрата навичок побутового обслуговування тощо);
- соціально-психологічних (упереджене ставлення оточуючих; втрата соціально корисних зв'язків із рідними та друзями; ослаблення адаптивних можливостей через тривалий термін ув'язнення; втрата звички й уміння самостійно ухвалювати рішення; невпевненість у собі, самозвинувачування чи озлоблення, агресія проти суспільства; стан соціально-психологічного відчуження; негативний вплив кримінального мікросередовища тощо) [3, с. 7].

Отже, на початковому етапі перебування на волі необхідне відновлення або набуття соціального статусу засудженої особи, її корисних соціальних зв'язків, звичок, навичок, трудової кваліфікації, соціально-психологічної гармонії для подальшої успішної адаптації та інтеграції в суспільство [7, с. 64].

Тобто починається соціальна реабілітація. О. Неживець такий феномен розглядає як «процес підготовки осіб, <...> надання їм постпенітенціарної допомоги, яка реалізується у вигляді комплексу заходів соціального, правового, виховного та кримінологічного характеру, спрямованого на відновлення, а за необхідності й на набуття цими особами особистих якостей, що дозволяють їм вести законослухняний і соціально корисний спосіб життя» [11, с. 38].

Якщо конкретизувати зміст процесу соціальної реабілітації, то він охоплює: вивчення проблем звільненого, особистісних ресурсів особи, яка потребує соціальної адаптації; допомогу у вирішенні проблем забезпечення житлом, працевлаштування; корекцію індивідуальних рис, що заважають соціальній адаптації, неадекватної реакції на оточення; надання консультацій для вирішення проблем у взаємодії із клієнтом, побутових проблем; захист прав і представлення інтересів звільненого; нейтралізацію негативного впливу соціального середовища; здійснення психологічної підтримки [11, с. 12].

Далі починається період постпенітенціарної адаптації. На даному етапі перевіряється та закріплюється досягнутий у місцях позбавлення волі результат соціально-виховного впливу шляхом аналізу поведінки особи.

Цікавою щодо вищезазначеного є думка В. Трубникова, який розглядає «соціальну адаптацію звільнених від відбування покарання як соціальний процес, <...> що приводить до активної взаємодії між особою судимого і навколишнім середовищем<...>» [15, с. 97].

Саме на завершальному етапі процесу ресоціалізації можна говорити про реінтеграцію засудженого в суспіль-

ство як його результат, після чого триває процес соціалізації, перерваний із моменту початку десоціалізації особистості та скоєння злочину.

Висновки. Виправлення і ресоціалізація засуджених є загальнодержавною задачею, у вирішенні якої повинні брати участь як державні, так і недержавні органи, організації, що причетні до її реалізації та забезпечують комплексний, індивідуальний підхід до кожного засудженого.

Держава та суспільство повинні бути зацікавлені у виправленні особи, яка вчинила злочин, і яка після перебування в пенітенціарному закладі має повернутися до суспільства законослухняним та добропорядним громадянином. Тому підвищена увага має приділятися покращенню умов тримання засуджених у місцях позбавлення волі, підвищенню їхнього загальноосвітнього та культурного рівня, професійних навичок, забезпеченню допомоги під час працевлаштування після звільнення, наданню гуртожитку в разі відсутності місця проживання.

Досягнення ресоціалізації можливе тоді, коли в засудженого після звільнення вирішені всі проблеми як соціального, так і побутового плану.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III / Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № № 25–26. – Ст. 131 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/2341-14>
2. Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 липня 2003 р. № 1129-IV / Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № № 3–4. – Ст. 21 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1129-15>
3. Беца О. Соціальна адаптація осіб, звільнених із місць позбавлення волі / О. Беца // Соціальна політика і соціальна робота. – 2002. – № 2 (22). – С. 5–15.
4. Васильєв А. Психічні аномалії неповнолітніх та їх вплив на кримінальну відповідальність / А. Васильєв // Науковий вісник Юридичної академії Міністерства внутрішніх справ. – 2003. – № 3 (12). – С. 271–276.
5. Ващенко Р. Організаційно-правові питання ресоціалізації засуджених / Р. Ващенко, В. Сулицький // Проблеми пенітенціарної теорії і практики : щорічний бюлетень Київського інституту внутрішніх справ ; за ред. В. Синьова та ін. – К. : КІВС, МП «Леся», 2003. – № 8. – С. 29–37.
6. Воронов В. Ресоциализация преступника – основная цель нового уголовного наказания / В. Воронов // Цели уголовного наказания : учебно-методические материалы по итогам межкафедрального теоретического семинара, состоявшегося в декабре 1989 г. – Рязань : НИИРИО РВШ МВД СССР, 1990. – С. 70–73.
7. Гарасимів Ю. Усвідомлення провини як умова успішної ресоціалізації умовно засудженого неповнолітнього / Ю. Гарасимів // Вісник Житомирського державного університету. Педагогічні науки. – 2009. – Випуск 48. – С. 64–67
8. Евтушенко И. Условно-досрочное освобождение осужденных к лишению свободы и их ресоциализация : [монография] / И. Евтушенко. – ВолгоГТУ. – Волгоград, 2005. – 316 с.
9. Жулева Ю. Ресоциализация осужденных несовершеннолетних женского пола, отбывающих наказание в воспитательных колониях : правовые и криминологические аспекты : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.0.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / Ю. Жулева ; Рязанский институт права и экономики. – Рязань, 2000. – С. 26.
10. Львович В. Концептуальні питання реформування кримінально-виконавчої системи / В. Львович // Проблеми пенітенціарної теорії і практики : щорічний бюлетень Київського інституту внутрішніх справ ; за ред. В. Синьова та ін. – К. : КІВС, МП «Леся», 2002. – № 7. – С. 3–12.
11. Неживець О. Ресоциализация засуджених та осіб, звільнених з місць позбавлення волі : [монографія] / О. Неживець, Л. Жук, І. Жук. – К. : Кондор, 2009. – 222 с.
12. Рыбак М. Ресоциализация осужденных к лишению свободы : проблемы теории и практики / М. Рыбак. – Саратов, 2001. – 276 с.
13. Ростомова Л. Особливості переживання провини неповнолітніми, схильними до правопорушень : автореф. дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.06 «Юридична психологія» / Л. Ростомова ; Академія управління Міністерства внутрішніх справ. – К., 2010. – 17 с.
14. Антонян Ю. Преступность и психические аномалии / Ю. Антонян, С. Бородин ; Ин-т гос. и права АН СССР. – Москва : Наука, 1987. – 208 с.
15. Трубников В. Социальная адаптация освобожденных от отбывания наказания / В. Трубников. – Харьков : Основа, изд-во при Харьк. ун-те, 1990. – 173 с.
16. Чебоненко С. Педагогічні та правові основи ресоціалізації засуджених в умовах пенітенціарного закладу / С. Чебоненко. – С. 318–323.
17. Шевченко Л. Діагностика та корекція психічних станів злочинниць / Л. Шевченко ; Харк. центр жіночих дослідж. – Х. : Курсор, 2003. – 151 с.
18. Современный словарь по педагогике / сост. Е. Рапацевич. – Мн. : Современное слово, 2001. – С. 725–726.